

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

„АЗ СЪМ ТИ СЕСТРА“:
ОЛГА И ЖЕНЯ, ИЗГУБЕНИ В ПРЕВОДА

Иван Держански
Институт по математика и информатика, БАН

“I AM YOUR SISTER”: OLGA AND JENNY LOST IN TRANSLATION

Ivan Derzhanski
Institute of Mathematics and Informatics,
Bulgarian Academy of Sciences

“Jenny, you must do as I tell you. After all, I’m your sister...”

“And I’m yours.”

“Quite right, but I’m older than you – and besides, it’s what Dad told us to do.”

Arkady Gaidar, *Timur and His Squad*

Abstract. Olga and Jenny’s dispute on priority and equality is framed against two other conflicts. One is the complete match of language and reality: ‘sister’ is a symmetric relation in the kinship term system but less so according to social tradition. The other is the contest between pragmatics, which Olga relies on, and semantics, which Jenny appeals to. The elder sister’s failure to adapt her argument to the situation almost costs her the sought domination.

So how does this dialogue translate to languages where kin terms reflect relative age?

Key words: semantics, pragmatics, kinship terms, translation.

1. „Аз съм ти сестра“: между Сапир-Уорф и Грайс

– [...] Евгения, ты меня должна слушаться. Я твоя сестра...

– И я твоя тоже.

– Да... но я старше... и, в конце концов, так велел папа.

(Гайдар 1964)

Майсторът на словото се познава по това, че казва много в малко думи. С няколко кратки реплики на първата страница на повестта „Тимур и неговата команда“ Аркадий Гайдар разкрива изцяло характерите на двете сестри и отношенията им. В стремежа си да се утвърди като авторитет Олга допуска тактическа

грешка, която Жения (истинската наследничка на бащините командирски способности) не пропуска; така ѝ се обърква, изпуска аргумента „старшинство по години“ и е принудена да представи още един – „татковите указания“. Формално печели спора, но победата ѝ е Пирова – като вземане на една ръка с цената на две силни карти. На всичко отгоре тя скоро след това за малко не прави отново същия гаф, сякаш за да покаже, че трудно се учи:

Я запрещаю тебе подходить к этому мальчишке [...]. Тебе тринадцать, мне восемнадцать. Я твоя сестра... Я старше. И, когда папа уезжал, он мне велел...

Спорът между Олга и Жения за първенството и равнопоставеността става на фона на два други конфликта. Единият е недостатъчното съответствие между езика и действителността: в системата от роднински термини отношението ‘сестра’ е симетрично, а според традициите в обществото не е съвсем така. Другият е съревнованието между прагматиката, на която разчита Олга, и семантиката, на която се позовава Жения: изборът на исканото значение на думата зависи от сътрудничеството и съперничеството между участниците в общуването. Подведена от речевите си навици, по-голямата сестра не успява да приспособи аргументацията си към ситуацията и това едва не ѝ струва търсеното надмощие.

Да видим какво точно става. От това, че между Олга и Жения е налице известно взаимоотношение, а именно че *Олга е така на Жения* (конюнкция от *Олга е сестра на Жения* и *Олга е по-голяма от Жения*), бездруго следва логически, че *Жения трябва да слуша Олга* – така мисли Олга, така под влияние на традициите мисли и обществото, това няколко реда по-надолу го признава и Жения (*Хорошо! Пусть Ольга старше и пока ее нужно слушаться*). Само че Олга не казва „Аз съм ти така“ (*Я твоя старшая сестра*), а казва „Аз съм ти сестра“, защото за нея това е обичайният словесен израз на споменатото взаимоотношение. В повечето случаи той е напълно достатъчен, но не и този път: в него не е отразена¹ точно тази съставка на значението, която е ключова за логическия извод (разликата във възрастта), а Жения, която, естествено, не споделя комуникативните цели на сестра си, не е склонна да я сметне за подрабраща се.

2. Изгубени в превода

Естествено е, че този кратък разговор е труден за превеждане на език, в който роднинските термини изразяват относителната възраст. Ще разгледаме шест такива превода – на езици, които споделят свойството да имат отделна

¹ Освен по подразбиране: ако терминът *сестра* по-често се употребява за по-голяма сестра, то е, защото за нея няма друга дума, а по-малката може да бъде наречена с умалителното съществително *сестренка*, както наистина става в повестта в малко повече от половината случаи (6 от 11). Но това в най-добрия случай е тенденция, а основното (речниковото) значение на думата е безразлично към възрастта.

дума за ‘кака’, но изобщо системите им от роднински термини не са еднакви, не е еднакво и положението на тези термини в цялостните езикови системи. Дали ще надделеят ограниченията на езика на превода, или средствата му ще могат да бъдат пригодени към ситуацията? Как ще се реши този конфликт?

2.1. Унгарски

Én elutazom a holmival, te pedig rendbe hozod a lakást. [...] Nézd, Zsenya, szót kell fogadnod nekem. Elvégre a testvéred vagyok...

– *Én meg a tied.*

– *Igaz... de én vagyok az idősebb. És különben is, így parancsolta apa.*

Megtiltom, hogy valaha is a közelébe menj annak a fiúnak [...]. Te tizenhárom éves vagy, én meg tizennyolc. A testvéred vagyok... a nénéd. És amikor papa elutazott, meghagyta, hogy...

(Gajdar 1988)

В унгарски системата от роднински термини е особено богата на думи за братя и сестри: в него има както дума с общо значение ‘брат или сестра, сиблинг’, безразлична към възрастта и пола (*testvér*), така и думи за брат и сестра (*fivér* и *nővér*) и за по-голям и по-малък брат (*bátya* и *öcs*) и по-голяма и по-малка сестра (*néne* и *húg*). Това значи, че Олга би могла от самото начало да каже *A nénéd vagyok* ‘Аз съм ти кака’, но може и да употреби и дума с по-общо значение, с което се пресъздава ефектът от оригинала.²

2.2. Китайски

“Wǒ dài le dōngxī xiān qù, nǐ shōushí fángzi. [...] Zhēnnà, nǐ dé tīng wǒde huà. Wǒ shì nǐ jiě...”

“Jiěmèi.”

“Shì jiěmèi... kě wǒ shì jiějiě... zài shuō, shì bàba zhème fēnfù de.”

“Wǒ bù ràng nǐ gēn zhège guǐ shuōhuà zài iyīkuài er [...]. Nǐ cái shísān suì, wǒ shíbā suì le. Wǒ shì nǐ jiě... wǒ shì nǐ jiějiě, bǐ nǐ dà. Zàishuō bàba lín zǒu fēnfùguò wǒ...”

(Gǎidá’ěr 1978)

² Това обаче не е нещо неестествено, което става само тук и само с цел да се създаде такъв ефект: Олга е наречена в унгарския текст на повестта *testvér* 6 пъти, *nővér* 5 пъти, а *néne* само 4 пъти, докато там, където става дума за Женья или Таня (сестричката на Коля), винаги (общо 9 пъти) намираме *húg*, *kis húg* (букв. ‘малка по-малка сестра’) или умалителното *húgocska*. Впрочем, в съвременния език думата *nővér* е стеснила значението си до ‘по-голяма сестра, кака’, а за ‘сестра изобщо’ се казва по-скоро *lánytestvér*, букв. ‘момиче сиблинг’ (Kálmán 2015).

Наред с думите, обикновено редуплицирани, за по-голям и по-малък брат (*gē(ge)* и *dì(di)*) и по-голяма и по-малка сестра (*jiě(jie)* и *mèimei*) в китайски има съставни термини за ‘братя’ и ‘сестри’ (съответно *xīōngdi* – където *xīōng* също значи ‘по-голям брат’ – и *jiěmèi*). Женя прекъсва Олга, преди да е успяла да каже *Wǒ shì nǐ jiějie* ‘Аз съм ти така’, и допълва думата в съответствие със своите приоритети: *Jiěmèi* ‘сестра’. Това значи, че в китайския текст реакцията ѝ е дори по-бърза, отколкото в руския оригинал – отлична преводаческа находка.

2.3. Бурятски

Би юмэнүүдээрээ ошолдохомни, ши байраяа сэбэрлэхэш. [...] Евгения, ши минии үгые дуулаха ёһотойш. Би шинии сестра гээшэб...

– *Бишье шинии сестра бишууб.*

– *Тиимэ ааб даа... тээд би шамһаа эгэшэ бишууб... юрэнъ юунишье байг, абал тиимэ гээ юм.*

Тэрэ хүбүүнэй хажууданьшье ошохыеш хорином [...]. Ши арбан гурбатайш, би арбан найматайб. Би шинии эгэшэб... Би шамһаа ахаб... Аба ябаха дээрээ намда хэлээ юм...

(Гайдар 1943)

Като не намира в бурятския език дума за ‘сестра (изобщо)’, преводачът въвежда в разговора дума, заета от руски. Тя изобщо е позната, но в бурятски се употребява не за родна сестра, а за медицинска, за която не стои въпросът дали е по-голяма или по-малка: *Тэрэ жэлдэ медицинскэ сестрагай түрүүшын курсанууд нээгдэһэн байгаа* ‘През тази година бяха открити първите курсове за медицински сестри’ (Алхансаева 2016). Всички други сестри в повестта са *эгэшэ*, ако са по-големи, и *дүү басаган*, ако са по-малки, но на това място – само на него – преводачът си позволява малка волност.

В този превод обаче, както и в останалите, които ще видим, Олга не повтаря грешката си, а при втория спор с Женя направо казва „Аз съм ти така“.

2.4. Виетнамски

Chị mang đồ đạc đi trước, còn em ở lại dọn dẹp nhà cửa. [...] Giê-nhi-a, em phải biết nghe lời chị, vì chị với em là chị em ruột.

– *Thì em với chị cũng thế.*

– *Đúng rồi... nhưng chị lớn tuổi hơn... Hơn nữa, ba dặn như vậy.*

Chị cảm em không được gần gũi đâu, [...] em mới có mười ba tuổi mà chị thì đã mười tám rồi. Chị là chị của em... Chị lớn hơn. Trước khi đi ba cũng đã dặn chị là...

(Gai-đa 1976)

Докато на някои езици, които имат отделна дума за ‘кака’, употребата ѝ може да се избегне, на виетнамски това няма как да стане, защото там термините за родство са навсякъде – те играят дори и ролята на лични местоимения. Трудно е да представиш отношението като симетрично, ако в разговора вместо „аз“ казваш *anh* ‘батко’ или *chi* ‘кака’, а вместо „ти“ – *et* ‘малко братче/сестриче’, или обратното. Но макар да е трудно, не е невъзможно:

‘Женя, малкото трябва да слуша кака, защото кака и малкото са кака и малко [*т.е.* ние с тебе сме сестри].

– Ами нали и малкото и кака също.

– Да ... ама кака е по-голяма на години ...’

Дори и на този език, толкова чувствителен към старшинството, Олга успява да провали смисъла на репликата си, казвайки нещо, в което почти не личи коя е кака и кое е малкото, а Женя – да я обърка, като забележи, че като се разменят местата на неравните събираеми, нищо не се променя.

2.5. Мансийски

Ам пормасанмен тотим минэгум, а нанг колнак хотсёпитэлн. [...] Евгения, нангын анумен хунтлангкв эри. Ам нанг увсин...

– Ам ос нанг магсылн эсь.

– Остыгыл... но ам янгыг олэгум... ос, лавунгкве ке, атямен тох лавыс.

Ам нангын ти пыгрисъ ляпан минунгкве ат тартилум [...]. Нанг хурум-хойплов талн, ам нёлоловхойплов талум. Ам нанг увсин... Ам нангыныл янгыг. Ос атян минамет анумен лавыс...

(Гайдар 1955)

В мансийския език има думи както за брат и сестра изобщо (съответно *ягыг* и *ягәи*), така и за по-голям и по-малък брат (*канк* и *әлси* или *кась*) и по-голяма и по-малка сестра (*увси* и *эсь*), така че разговорът би трябвало да може да се преведе точно. Преводачите обаче са решили да не правят така³. Репликата на Женя звучи съвсем иначе: ‘Аз съм ти кака ... – А аз на тебе съм ти малка сестричка’ (с което може би се подразбира: ‘и ти би трябвало да се грижиш за мене, а не да ме юркаш’). Реакцията на Олга е същата, въпреки всичко.

2.6. Монголски

Би юмаа аваад явлаа, харин чи гэрээ цэвэрлээрэй.[...] Евгения, чи миний үгэнд орох ёстой шүү. Бид чинь эгч дуус...

³ Да отбележим, че едната от преводачките е съставител или съавтор на речници, които потвърждават съществуването на всички изброени думи (Ромбандеева, Кузакова 1982; Ромбандеева 2005), така че не може да става дума например за несъответствие между диалекти.

– Тиймээ

– Тиймээ... гэхдээ би эгч нь... тэгээд ч эцсийн эцэст аав ингэ гэж хэлсэн.

(Гайдар 2009)

В монголския превод (от който разполагаме само с началото) ефектът е загубен напълно. ‘Ние сме голяма и малка сестра’, т.е. ‘Ние сме сестри’ — казва Олга, на което Женя отговаря просто ‘Да’. ‘Да... но аз съм по-голямата сестра’ – продължава Олга. Тя е смутена както в оригинала, но не е ясно защо: какво ѝ казва тук всъщност Женя?

Майсторът на превода се познава по умениято да каже същото с други средства. Тук видяхме толкова подходи, колкото и преводи. Дали положението на преводачите е било по-трудно обаче, отколкото на героинята на Гайдар, подведена от родния си език и от собствените си мисли?

Библиография

- Алхансаева 2016:** Алхансаева, Сильвия. Жаргалтай эхэнэр. *Окружная газета «Усть-Ордын Унэн»*, 24.05.2016 г. Влизане на 30 юни 2017 г. <http://unen.usoz.net/news/zhargaltaj_ekhehnehr/2016-05-24-74>.
- Гайдар 1943:** Гайдар, Аркадий. *Тимур ба тэрээнэй команда*. М. Имехеновэй оршуулга. Бурмонгиз (Бурят-Монгол Гүрэнэй Хэблэл, Улан-Удэ), 1943.
- Гайдар 1955:** Гайдар, Аркадий. *Тимур ос тав командатэ*. Маньси латнгыг Е. Ромбандееван ос А. Зыринн толмасьлавес. Учпедгиз, 1955.
- Гайдар 1964:** Гайдар, Аркадий. Тимур и его команда. — В: А. Гайдар, *Повести*. Москва: Госуд. изд. дет. лит. Мин. просв. РСФСР, 1964, с. 249–333.
- Гайдар 2009:** Гайдар, Аркадий. *Төмөр ба түүний нөхөд*. Орчуулагч: Х. Өнөрцэцэг. Хэвлэсэн он, 2009. Влизане на 30 юни 2017 г. <<http://www.mirnom.mn/b/10417>>.
- Ромбандеева 2005:** Ромбандеева, Е. И. *Русско-мансийский словарь. Учебное пособие для учащихся 5–9 классов общеобразовательных учреждений*. Санкт-Петербург: филиал изд-ва «Просвещение», 2005.
- Ромбандеева, Кузакова 1982:** Ромбандеева, Е. И., Кузакова, Е. А. *Словарь мансийско-русский и русско-мансийский: Пособие для учащихся начальной школы*. Ленинград: «Просвещение», 1982.
- Gàidá'ěr 1978:** Gàidá'ěr, Ā'ěrkǎjì. *Tiěmùr hé tāde duìwǔ*. Rèn Róngróng yì. Shànghǎi yìwén chūbǎn shè, 1978.
- Gai-đa 1976:** Gai-đa, A-ro-ca-di. *Ti-mua và đồng đội*. Dịch giả: Trần Cao Thụy. Nhà xuất bản Kim Đồng, 1976.
- Gajdar 1988:** Gajdar, Arkagyij P. *Timur és csapata*. Fordította Szöllösy Klára. Móra Könyvkiadó (Budapest), 1988.
- Kálmán 2015:** Kálmán, László. Az eltűnt nővér nyomában. *Nyelv és tudomány, 2015.július 15*. Влизане на 30 юни 2017 г. <<https://www.nyest.hu/hirek/az-eltunt-nover-nyomaban>>.